
ARAYIŞ'TAN İTTİFAK'A: SAFEVİ - PORTEKİZ İLİŞKİLERİ

MALİK ALİHÜSEYNOV*

ÖZ: 16. yüzyılda kurulan Safevi Devleti, Ortadoğu'nun ekonomik ve siyasi durumunun belirlenmesinde önemli mevkiye sahipti. Bu devlet, doğu komşusu Şeybaniler'i yenilgiye uğratmasının ardından Osmanlı ile karşı-karşıya kalmıştır. Çaldıran'daki mağlubiyetinden sonra, Portekiz başta olmak üzere, Batı Avrupa devletleri ile Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmaya çalışmıştır. Böylelikle, Safevi Şahları Osmanlı'ya karşı tek başına mücadele edemeyeceklerini anlamışlardır. Bu girişimler de Avrupalılar için önemli bir fırsat oluşturmuştur. Çünkü, Portekiz ve diğer Avrupalı devletler bu dönemde Doğuda Osmanlı'ya karşı koyacak bir müttefik aramanın yanı sıra, İran Körfezi bölgesini, özellikle de Hürmüz'ü ele geçirmeye ve deniz ticaretinde egemenliklerini sağlamaya çalışıyorlardı. Bu gelişmeler Safevi hanedanı ile Portekiz'in yakınlaşmasına katkıları sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Safevi, Safevi-Portekiz, Hürmüz, İran körfezi, İpek ticareti

24

FROM SEEKING TO ALLIANCE: SAFAVID - PORTUGAL RELATIONS

ABSTRACT: Safavid State, established in 16 century has played a major role for determining of the Middle East economic and political status. After the defeating The Eastern neighbor Sheybanis, Safavid State had faced Ottoman Empire. After the Chaldıran defeat, tried to establish alliance against to Ottoman Imperia with Portuguese and other European country. Herewith, the Shahs of Safavid Dynasty had understood that they didn't struggle alone against to Ottoman. These enterprises also were created an important opportunity for European countries. Because, in this time, Portuguese and other European countries as well as seeking for alliance, they also strive to seize around Persian Gulf and Hormuz for to obtain domination on the sea trade. These improvements had contributed for oncoming of Safavid and Portuguese.

Keywords: Safavid, Safavid - Portuguese, Hurmuz, Persian Gulf, Silk Trade

---

* Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans mezunu.
malik.alihuseyn@gmail.com

GİRİŞ

Yeniçağ'da Osmanlı Devletine karşı ortak menfaatler için birlikte mücadele etme çabaları Safevi Devleti ile Batı Avrupa'nu büyük ölçekte bir birine yakınlaştırmıştı. Fakat, Hürmüz limanının 100 yılı geçen bir sürede Portekiz yönetiminde kalması hem Safevi ekonomisini durgunlaştırmış, hem de Osmanlı Devletini siyasi ve ekonomik açıdan etkilemişti.

Safevi - Portekiz ilişkilerinin kurulması, Avrupa'dan Hindistan'a giden deniz yolunun keşf edilmesi sonucunda Portekiz'in Hint okyanusu'nda kendine yer edinmesine dayalı olmuştur. Vasko de Gama'nın Hindistan deniz yolunu bulmasının ardından Portekiz Devletinin buraya yeniden art-arda bir kaç deniz filosunu (Pyedru Kabral - 1500-1501, Fransişku Almeyda - 1505-1509, Alfonso D'Albuquerque - 1503-1515 ve başka) göndermesi ile Doğu Afrika, Hindistan, Seylon ve Güney - Doğu Asya'da son derece önemli stratejik ve ticari merkezler ele geçirilmiştir.¹ Özellikle, İran, Osmanlı ve Suriye limanlarından geçen eski Akdeniz ticaret yollarının, 1515 yılında Basra Körfezi'nde olan Hürmüz ve diğer adaların Portekizliler tarafından ele geçirilmesi Avrupa - Hindistan ticaretine büyük darbe vurmuştu. Bu dönemde Portekiz, Safevi Devleti sınırlarında onlara Hindistan'la ticarete kendi şartlarını kabul ettirmeye gayret ediyordu. Portekiz Devleti, ele geçirdiği bu yerleri büyük güç sarfederek bir yandan hakimiyeti altında tutmaya çalışırken, diğer yandan da buna karşı olan Osmanlı İmparatorluğu ile husumeti sürdürmekte idi.² Bu devlet, Osmanlı ile mücadelede olduğu bir durumda Safevi İmparatorluğu ile yaklaşmak istediğinde, Safevi sarayında da bu yaklaşma isteği olumlu karşılanmıştır. Bunun temel nedeni Safeviler'in Osmanlı ile savaş arifesinde olması idi.

¹ Portekiz filolarının seferleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Perry J. Horace, *The Establishment of European hegemony (1415-1475)*. New York, 1961, s. 36-43; Patrick Richardson, *The Expansion of Europe 1400-1660*. London, 1966, s.51-60; Fevzi Kurtoğlu, XV asırda Hint Okyanusu'nda Türkler ve Portekizliler, *İkinci Türk Tarihi Kongresi bildirileri*, İstanbul, 1943, s. 914-915.

² Oktay Efendiyev, *Azerbaycan Safeviler Devleti, Bakü 2007*, s. 106.

Portekiz ve Safevi Devletinin siyasi yönden işbirliğinin arka planında ekonomik çıkarlar, ticaret yollarını ve önemli ticaret limanlarını ele geçirmek duruyordu. Bu yüzden, Portekiz’le Safevi Devletinin siyasi ilişkilerini ekonomik çıkarlardan bağımsız yürütüldüğünü söylemek yanlış olur. Bu çalışma, bu hususları dikkate alarak Safevi Hanedanının Portekiz’le olan hem siyasi, hem de iktisadi ilişkilerini ele almayı amaçlamaktadır.

ÇALDIRAN SAVAŞI ÖNCESİ SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER.

Siyasi ilişkiler

Şah Tahmasp’ın ölümünden sonra İran devleti içinde kargaşalık bir dönemin başlanması, Safevilerin Avrupa ile olan ilişkisini olumsuz yönde etkilemiştir. Fakat 1587 yılında Abbas Mirza’nın “Şah Abbas” olarak tahta geçmesi ve İran’ın istikrara kavuşması, Avrupa’nın dikkatini çekmiş ve yeniden Safevilerle Avrupalı devletler temasa geçmişlerdi.³

Safeviler’in Portekiz’le siyasi ilişkilerinin ana hattını, ateşli silah elde etme ve Osmanlı Devletine karşı ittifak oluşturarak onun askeri kuvvetlerini Doğu ve Batı olarak iki cepheye parçalamak çabaları oluşturuyordu.

Portekiz’in Hint Okyanusu havzasında işgallere başlaması hem Osmanlı’nın, hem de Safeviler’in siyasi ve ekonomik çıkarlarına uygun olmasa da, Osmanlı ile önemli bir savaşa hazırlanan Şah I İsmail Safeviler’in Hint Okyanusu’na çıkışını kapatan Portekizliler’e bazı tavizler vermeye mecburdu. Onlar Osmanlı ve Portekiz’in bu mevcut ilişkilerine dayanarak, Portekiz’le yakınlaşmak, Osmanlı’ya karşı ittifak kurmak ve ordusu için ateşli silahlar ve silah uzmanları bulmak niyetinde idi.⁴

³ Cihat Aydoğmuşoğlu, “Şah Abbas ve Zamanı”, Yayınlanmış doktora tezi, Ankara 2011, s. 239.

⁴ Yakup Mahmutov, “Hitayi ve Avrupa”, “Azerbaycan” dergisi, 1987, No 5, s. 177.

1507 yılında Portekiz kralı, Alfonso D’Albuquerque’nin rehberliğinde deniz yolu ile Hindistan’a yeni bir askeri kuvvet gönderdiğinde D’Albuquerque’ye bazı önemli görevler vermiştir:

- Hindistan’da vali olan Almeyda’yı üç yıl sonra tahttan indirmek ve Hindistan yönetimini ele almak;
- Kızıldeniz sahillerini ve Eden körfezi limanlarını ele geçirmek.

Fakat, 1507 yılında, D’Albuquerque, yeterli askeri kuvveti olmadığından ordusunu Omman denizi sahillerine, İran Körfezi ve Hürmüz adasına doğru yönlendirmeğe mecbur kaldı. Özellikle, bu deniz seferinde Portekizliler, Hürmüz’ün önemini ve burayı işgal etmenin Portekiz Devleti için yararlı olacağını anladılar. Bununla da, Safevi – Portekiz ilişkileri tarihinde “Hürmüz Meselesi” adı ile tarihe geçen yeni bir sorun ortaya çıktı.

1507 yılında D’Albuquerque Galhat, Fereyyat ve Maskat şehirlerini kısa bir süre içerisinde ele geçirdikten sonra Hürmüz adasına doğru ilerledi.⁵ Bu durum ise Safeviler açısından elverişli değildi. Çünkü, İran Körfezi’nin girişinde yerleşen Hürmüz, Safevi Devleti için Hint Okyanusu’na açılan bir kapı idi.⁶ Bundan başka, Hürmüz hakimi Safeviler’den bağımlı idi ve şah hazinesine her yıl belirli düzeyde haraç gönderiyordu.

Bu dönemde Safeviler, Dulkadiroğulları ile mücadelede olduğundan Hürmüz’ün D’Albuquerque’ye karşı savaşında yanında olamadılar. Hürmüz hakimi Portekiz ordusunun ateşli silahları karşısında daha fazla mükavemet göstermeden teslim oldu.⁷ 1507 yılında Hürmüz şahı ile D’Albuquerque arasında anlaşma yapıldı. Anlaşmaya göre, Hürmüz’de olan Portekiz malları her türlü vergilerden muaf olmalı, Hürmüz şahı Portekiz kralına 5000 eşrefi (para birimi) değerinde tazminat ve her yıl olmakla 15000 eşrefi

⁵ Vilayeti Ali Akper, *Şah İsmayıl Safevi döneminde İran’ın uluslararası ilişkiler tarihi*, Bakü, 1998, s. 228.

⁶ Yakup Mahmutov, *Azerbaycan Diplomasisi Bakü 2006*, s. 197; Mohammed Hameed Salman, “Aspects of Portuguese Rule in the Arabian Gulf 1521-1622”, The University of Hull, Yayınlanmış doktora tezi, 2004, s. 201-202.

⁷ Falsafi N, *Siyasete xariciye İran der dovreys safeviyye*, Tahran 1346 h (1967), s. 54.

haraç vermeli, Hürmüz ticaret gemileri Portekiz'in izni olmadan hareket etmemeli idi. Portekiz kralı ise, hem nakit para ile Hürmüz'e yardım edecek, hem de Hürmüz şahını düşmanlarından koruyacaktı.⁸

Bu anlaşma ile, Hint Okyanusu'nu, Hürmüz - İran Körfezi - Bağdat aracılığı ile Akdeniz'le bağlayan ikinci kervan yolu da kapanmış oluyordu. Bu hem de, Safeviler'in ticari ilişkilerini olumsuz etkilemişti. Çünkü, Safevi tüccarları bu zaman Hürmüz'ü Akdeniz, Karadeniz ve Volgaboyu ile bağlayan baharat ticaretindeki aracılıktan yüklü miktarda kazanç elde ediyorlardı. Böylece, 16. yüzyılın başında Osmanlı ve Portekiz işgalleri sonucunda Safevi Devleti ekonomik olarak sıkıştırıldı. Bundan sonra, Hint Okyanusu'nda Osmanlı - Portekiz mücadelesinin başlanması⁹ Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Portekizle Safevi Devletinin yakınlaşması için bir fırsata dönüştü. Şah I İsmail'i bu adımı atmaya zorlayan gerekçeler ise, Osmanlı'ya karşı savaş hazırlığında olduğu bir zamanda Portekiz'den ateşli silahlar almak istemesi idi. Bununla da, Safevi Devleti güney sınırlarında onun çıkarlarına uygun olmasa bile, Portekiz'in yerleşmesini gözardı etmek zorunda kaldı. Safevi şahı, Hürmüz meselesine karışmama koşulu ile Portekiz'den ateşli silah ve silah uzmanları almak niyetinde idi.¹⁰ Fakat, Portekiz valisi Safevi Devletinin sıkıntılı durumundan yararlanarak bu devletle yapılacak mümkün bir anlaşmayı, onun Osmanlı Devleti ile karşılaşmasına emin olduktan sonra yapmayı düşünüyordu. Rui Gomez ve Migel Ferreyra'nın da seferlerinden bir sonuç çıkmadığı bunu açıkça göstermektedir.¹¹

Lizbon arşivlerindeki belgeler ve kaynakların verdiği bilgilere göre, Alfonso D'Albuquerque Hindistan'a vali olarak atandığı zaman, Şah I İsmail kendisinin en güçlü düşmanı olan Osmanlı İmparatorluğu'na karşı mücadele için Hindistan'a, elçilerini gönderdi. Diğer yandan da, Portekiz Devleti, Hint okyanusu'nun yanı sıra, Kızıldeniz, Oman ve İran Körfezi'nden de Osmanlı

⁸ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 231; Falsafi N, *a.g.e.*, s. 17.

⁹ F.Kurtoğlu, *a.g.m.*, s. 914-916; Patrick Richardson, *a.g.e.*, s. 74.

¹⁰ Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 199.

¹¹ Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 199.

tehditine karşı mücadele ede bilmek için Safeviler'le yakınlaşmayı uygun buluyordu. Bu nedenle de, D'Albuquerque Goa kentinde Safevi elçisi için büyük karşılama töreni yaptı, Şah İsmail'e gönderdiği mektupta Osmanlı'ya karşı siyasi ve askeri işbirliği yapmak istediğini bildirdi ve bunu gerçekleştirmek amacıyla Mart 1510 yılında Komesde Karrollhoza¹² adlı elçisini Safevi sarayına gönderdi. Fakat, Karrollhoza adlı bu elçi İsmail'in sarayına yetişmeden yolda öldü. Bundan sonra İsmail yeni elçiler göndermesini D'Albuquerque'den istese de, Hindistan'da çıkmış bir takım isyanlar yüzünden bu sefer gerçekleştirilemedi.¹³

Migel Ferreyra Safevi sarayına elçi olarak gönderildiği dönemde Şah İsmail Hacı Alihan adlı bir elçisini Portekiz kralı Don Emmanuel'in adına yazılmış bir dostluk mektubu ile D'Albuquerque'nin yanına göndermişti. Bu mektubu aldıktan sonra D'Albuquerque'nin kral Emmanuel'e yazdığı mektupda ise ilginç olan "İsmail'in İran Körfezi'ndeki Hürmüz adasını tutmak için hazırlık yapma aşamasında olduğu" yazılmasıydı.¹⁴ Bu yüzden D'Albuquerque, bu işin karşısına geçmek ve Portekiz'in itibarını Hürmüz'de düşürmemek için 26 askeri gemi ve 2200 askerle İran Körfezi'ne doğru ilerledi.¹⁵

Şah İsmail, Çaldıran öncesinde Osmanlı Devletine karşı Mısır'la da ilişkiler kurmak için 1512 yılında elçiler gönderse de, bu diplomatlar bir sonuç elde edemedi. Çünkü, Mısır Portekizlilere karşı savaşta Osmanlı Devletinden yardım alıyordu.¹⁶ Ortak düşmana karşı birleşmek düşüncesi ise Safeviler ve Portekizlileri tekrar yakınlaştırıyordu.

1513 yılında Şah İsmail, D'Albuquerque ile konuşmaları sürdürmek için Goa'ya bir elçi gönderdiğinde, Portekiz ordusu Mısır'a karşı

¹² Bazı kaynaklarda bu ismi Rui Gomez olarak da yazılmaktadır. Detaylı bilgi için bkz, Nataliya N. Tumanoviç, *Evropeyskiye Derjavi v Persidskom Zalive v 16-19.vv.* Moskova 1982, s. 36.

¹³ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 234-235.

¹⁴ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 237; Mübariz Ağalarov, "XV-XVI asırlarda Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde", Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008, s. 107.

¹⁵ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 238.

¹⁶ N.A. İvanov, *Osmanskoye Zavoyevaniye Arabskix Stran*, Moskova 1984, s. 26.

olan Eden operasyonundan yenilgi ile geri dönmesi Safevi - Portekiz ilişkilerini olumlu etkilemişti. Sonuçta, D'Albuquerque ile Safevi elçisi arasında gayri-resmi anlaşma yapılmıştı.¹⁷ Fakat, bu anlaşma sonrasında da Safeviler olumlu bir sonuçta ulaşamadılar. Bunun karşılığında ise anlaşmayı fırsat bilen Portekiz valisi D'Albuquerque, Pero isimli kumandanı Hürmüz'e doğru göndermişti, ama Hürmüz halkının direnişi yüzünden Pero, görevini yerine getirememişti.

Portekizliler konuşmaları Safevi Devletinin Osmanlı ile karşılaşacaklarına emin olana kadar uzattıktan sonra 1514 yılında Şah I İsmail'le bir anlaşma yaptılar. Bu anlaşmaya göre, Portekiz Devletinin deniz kuvvetleri, Şah'a, Bahreyn ve Katif kentleri ile savaşta yardım edecek; her iki devlet Osmanlı İmparatorluğu'na karşı müttefik olacak; Belucistan ve Mokram'daki savaşlarda Portekiz deniz kuvvetleri Safeviler'e yardım edecek ve Safeviler Hürmüz'ün Portekiz'e haraç vermesine razı olacak; Safeviler, Hürmüz'e olan iddialarından vazgeçecek ve Portekiz kralı, Turanşah'ı önceden olduğu gibi Hürmüz'de emir olarak görevlendirecektir.¹⁸

Bu, Safeviler'le Portekiz arasında yapılan ilk resmi anlaşma idi. Fakat, Portekizliler, 1515 yılında Hürmüz meselesi nedeniyle Safeviler'le karşı-karşıya kaldılar. Böylece, Hürmüz ve diğer adalarda da yönetimi ele alan Portekiz, Safevi mülklerine daha da yaklaşarak kendi ticaret şartlarını onlara da kabul ettirmeğe gayret ediyorlardı.¹⁹ Bu siyasetin doğal sonucu olarak, 1515 yılında D'Albuquerque Hürmüz'ü işgal ettiğinde Şah I İsmail Portekizliler'e karşı mücadele eden Hürmüz halkına yardım edemedi.²⁰

¹⁷ Bu anlaşmanın bazı tarihçiler tarafından Mısır'a yönelik bir anlaşma olduğu da söylenmektedir. *Bkz.* John Saunders, *The Muslim World on the Eve of Europe's Expansion*, New Jersey 1947, s. 34-38.

¹⁸ Meryem Mirehmedi, *Tarihî siyasi ve ictimai-e İran der esre Sefevi*, Tahran 1381, s. 167; Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 238; Falsafi N, *a.g.e.*, s. 20; Savory, *Iran Under The Safavid, Cambridge 1980*, s. 106; Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 212.

¹⁹ N.N. Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 35-36

²⁰ 1515 yılında Hürmüz'e doğru ilerleyen D'Albuquerque Safevi Devletinin Maskat'ta hakim olarak görevlendirdiği Reis Ahmet'in, Hürmüz'e geldiğini, Turanşah'ı hapse attığını ve yönetimi ele geçirdiğini öğrendiğinde daha hızlı davranarak Turanşahı kurtardı ve Reis

Ekonomik ilişkiler.

Safevi Devletinin Portekiz’le olan ekonomik ilişkilerinin ana hattını Hürmüz meselesi ve deniz ticaretinde egemenlik uğruna mücadeleler oluşturmuştur. Çünkü, Hürmüz ve havalisinin elverişli bir noktada yer alması ve buranın üç kıtaya kolayca uzanacak bir yer olması, adanın ve buraya yakın olan limanların hem Doğu ülkeleri için hem de Batı ülkeleri açısından bir önceliği vardı.

16. yüzyıl başlarında Portekiz’in denizaşırı ticarete sahiplenmek istemesi, Osmanlı İmparatorluğu’nun ticari çıkarlarına aykırı bir durumdu ve bu, ülke ekonomisi için büyük bir tehlikeye dönüşmüştü. Diğer yandan da, Portekiz’in Hürmüz’ü ele geçirmek niyeti 1501 yılında kurulmuş olan Safeviler İmparatorluğu’nun da çıkarlarına zıt idi. Çünkü, Portekizliler Hürmüz’de görünmeğe başladığı zaman Hürmüz, Safevi şahının kontrolünde idi.²¹ Hürmüz adası, İran Körfezi’nde mühim stratejik bir nokta idi.²² Burada olan servetlerle ilgili 13. yüzyılda bölgede bulunan Venedik sefiri Marko Polo²³ ve diğer bir tacir Afanasi Nikitin de seyahatnamelerinde bahsetmişlerdir. Avrupa devletlerinin de kendi aralarında Hürmüz için verdikleri mücadeleler bununla ilgilidir. Portekiz, Hürmüz’ü ele geçirmekle, Hindistan ve Safeviler arasındaki deniz ticaretini bütünüyle elinde bulundurmak ve böylece Safeviler’i ekonomik açıdan kendine bağlamak niyetinde idi. Çünkü, önemli bir kısmını baharat satışının oluşturduğu ticaret, Safeviler için büyük kar sağlıyordu. Hindistan tüccarları Safeviler’i baharatla temin ediyorlardı. Fakat, Portekiz’in Hürmüz’ü tutmasından sonra Hindistan’dan gelen baharatın miktarı büyük ölçekte azaldı. Bu dönemde

---

Ahmet teslim oldu. Böylece, Hürmüz kesin olarak Portekizlilerin eline geçti. *Bkz.* Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 238.

²¹ V.L.Bodyanskiy, *Baxreyz*, Moskova 1961, s. 31.

²² Tumanoviç, *a.g.e.*, s. 29-32.

²³ İtalyan seyyahı olan Marko Polo 1271’de Irak, İran ve Azerbaycan’da bulunmuş, 3 yıl sonra Pekin’e gitmiştir. 17 yıl Moğol Hanı’na hizmet ettikten sonra Seylon ve Hindistan sahillerinden geçerek yeniden İran ve Azerbaycan’a gelmiştir. Onun “Seyahatname”si günümüze kadar gele bilmiştir. Detaylı bilgi için *bkz.* Yakup Mahmutov, “Polo”, *A.S.E (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi)*, C.VII, Bakü 1981, s. 585.

Hindistan'dan getirilen baharatı kendi tekelinde bulunduran Portekiz, malları okyanus yolu ile Avrupa'ya taşıyor ve paha fiyata satış pazarına çıkara biliyordu. Portekiz'in Safeviler'e kendi ticari şartlarını kabul ettirmek isteği, Safeviler'le Portekiz Devletinin ticari anlaşmazlıklarını ve bundan doğan askeri karşılaşmaları kaçınılmaz kılmaktaydı. Bu karşılaşmalarda ise, Portekiz Devletinin, Safeviler'in Hürmüz'e çıkışını kapatması ve Hindistan'la ticaretine engel olması Safevi ekonomisini olumsuz yönde etkilemekteydi. Dolayısıyla, Safeviler'le Portekiz arasında artık ekonomik çıkarlardan doğan bir düşmanı ilişkiler sözkonusuydu.²⁴

ÇALDIRAN SAVAŞI SONRASI SİYASİ VE EKONOMİK İLİŞKİLER. HÜRMÜZ MESELESİ

Siyasi ilişkiler.

23 Ağustos 1514 yılında Çaldıran mağlubiyeti ile Şah İsmail tekrar anlamış oldu ki, Osmanlı İmparatorluğu'nu onun askeri kuvvetlerini iki cepheye ayırmadan ve özellikle ateşli silahlar kullanmadan mağlub etmek imkansızdır. Osmanlı Devletinin Suriye topraklarını yönetimine geçirmesi, Safeviler'in Akdeniz aracılığı ile ateşli silahlar elde etme imkanını da ortadan kaldırmıştı. Bundan sonra Safevi şahı, Batı ile diplomatik ilişkileri yeniden gözden geçirmeye başlamış, devletin ateşli silaha olan ihtiyacını Portekiz Devletinin yardımıyla gidermeye çalışmıştı.

Safeviler ile Portekiz Devleti henüz Çaldıran savaşı öncesinde yakınlaşmaya gayret etseler de, bu zaman Portekiz Devletinin İran Körfezi'ni ele geçirmek siyaseti ve Safevi Devletinin Osmanlı ile savaşa başlaması Portekiz'in çıkarları ile uyuşturduğu için aralarında işbirliği yapılamamıştır. Hatta, Çaldıran yenilgisinden sonra 20 Şubat 1515 yılında Portekiz Hürmüz'ü kesin olarak ele

²⁴ Edhem Şahmalıyev, "Diplomatiçeskiye Otnoşeniya İspaniyi s Sefevidskim Gosudarstvom vo Vtoroy Polovine XVII veka", *Uçetniye Zapiski, S. M. Kirov adına Azərbaycan Devlet Üniversitesi (Bakü Devlet Üniversitesi), No7, s. 117-127*, Bakü 1955, s. 117-118; Dilaver Azimli, "Azerbaycan'ın Batı Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkileri ve Türkiye", Yayınlanmış doktora tezi, Bakü 2008, s. 82-82.

geçirmiştir.²⁵ Şah İsmail, Portekiz Devletiyle yapmış olduğu geçici anlaşmaya göre ve paralel olarak Osmanlı ile savaş durumunda olmasından dolayı Portekiz'in Hürmüz'e yerleşmesine engel olamadı. O, bu durumdan, Portekiz'le Osmanlı Devletine karşı ittifak kurmak için yararlandı. Artık bu dönemde Safevi Devleti ile ittifak kurmak Portekiz açısından da elverişliydi. Çünkü, Portekiz Devleti artık İran körfezinde yerleşmişti ve Hint Okyanusu'nda kendileriyle rakabete girmiş Osmanlı'ya karşı Safeviler'i kullanmak Portekiz Devletinin sömürgecilik planlarına tam uygundu. Dolayısıyla, Safevi - Portekiz müzakerelerinin artık bir sonuca ulaşma zamanı yetişmişti.²⁶ Nitekim, Hürmüz'ün Portekiz kuvvetleri tarafından işgalinden sonra, Safeviler durumu kabullenme şartı ile bu devletten ateşli silah almak istemesinin üzerine, İran Körfezi'nde Portekiz hegemonyasını kabullenmeğe mecburdu. Hürmüz'ün işgali ile Portekiz Devleti, İran Körfezi'nden Hint Okyanusu'na çıkışına sahiplendi.²⁷

Çaldıran yenilgisinden ve Mısır'ın Osmanlı yönetimine geçmesinin ardından Avrupa devletlerinin Osmanlı İmparatorluğu'na karşı siyasetlerinde yeni bir canlanma gözlemlenmekte idi. Bu yüzden, Portekiz Devleti kendi yönetiminde olan arazilere Osmanlı saldırılarının olacağından kaygılandığı için Safeviler'le birlikte hareket etmek için hareket geçti. Bu amaçla da Hindistan'da vali olan Duarte De Menezes 1523 yılında Baltazar Pessoa'nın rehberliğinde bir heyeti Tebriz'e göndermiş ve Safevi sarayı aracılığı ile Osmanlı'nın Hindistan istikametine her hangi bir seferinin olup olmayacağını öğrenmeyi havale etmiştir.²⁸

1519-1522 yılında Hürmüz'de çıkan isyandan sonra, Hindistan'da vali olan Diyeqo Luones Daskveyra 23 savaş gemisi ile Hürmüz'e geldi ve buradaki deniz kuvvetlerinin kumandanını görevden

²⁵ Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 211; Falsafi N, *a.g.e.*, s. 19; Perry, *a.g.e.*, s. 41; J. Saunders, *a.g.e.*, s. 34-35.

²⁶ Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 212.

²⁷ Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 211; Lourance Lockhart, "European Contact with Persia 1350-1370", *The Cambridge History of Iran, C.VI, Cambridge University press 1986*, s. 373-411, s. 394.

²⁸ M. Ağalarov, *a.g.t.*, Bakü 2008, s. 108-109.

olarak Maskat'a doğru gitti. Bu isyan sırasında Safeviler'in de yardımı ile Portekizliler'in Kalhat kenti yakınlarındaki yenilgisi havalideki diğer adaların da isyan çıkarması için bir ideoloji olmuştur. Artık 1521 yılında bu isyan Hürmüz'den Bahreyn ve tüm İran Körfezi sahillerine uzamıştı. Bu ayaklanmalardan sonra ise Turanşah da Safeviler'in yardımı ile gerçekleşen bu isyana katılarak Portekizlilere karşı çıkmıştır. Dolayısıyla, Safevi Devleti, Portekiz'e karşı mücadelede kısa süreliğine de olsa yönetimindeki halkın, Portekiz askerlerine saldırmasını sağlaya bilmiş ve bu devletin Hürmüz'deki faaliyetlerine karşı koymayı başarmıştır.²⁹

Maskat ve Sehhar kentlerinin arap şeyhinin ihaneti sonucunda Portekiz'in eline geçmesinden ve Portekiz gemilerinin Hürmüz'e doğru gelmesi haberini aldıktan sonra Turanşah, "*Hürmüzabat kentinin Portekizlilerin eline geçmemesi için kenti yaktı ve Geçim adasına kaçtı. Hürmüz 4 gün 4 gece ateşler içinde yandı*".³⁰

1522 yılında Turanşah, Geçim adasında Hindistan valisi ile Minab ilçesinde, Portekiz'le Hürmüz arasında yapılan anlaşmayı yeniledi ve Hürmüz yeniden Portekiz yönetimine geçti. Bundan sonraki olaylar Şah İsmail'in ölümü ile aynı zamana denk gelmesi ve Şah Tahmasb'm iç huzursuzluklarla,³¹ Osmanlı ve Özbeklerle olan ilişkilerle ilgilendiğinden, Safevi Devleti, İran Körfezi'nde etkin bir rol ala bilmedi. Bununla da, Şah İsmail'in Osmanlı Devleti aleyhinde Avrupa ülkeleri ile ilişki kurmak için harcadığı çabalar bir sonuca ulaşamadı. Fakat, bu yönde attığı adımlar gelecekte kurulacak ilişkiler için bir zemin oluşturdu.

Şah I Tahmasb'm (1524-1576) da İran Körfezi'nden Portekiz Devletini çıkarmak çabaları bir sonuç vermedi. Hatta bu dönemlerde olan Safevi - Osmanlı savaşları Portekiz'in burada yerleşmesini daha da kolaylaştırmıştı. Safeviler'in Osmanlı Devletine karşı müttefiklere olan ihtiyacını fırsat bilen Portekiz, Körfez'de tüm planlarını başarıyla gerçekleştirmekteydi. Fakat, 16.yüzyılın ikinci yarısında İran Körfezi'ne Osmanlı deniz

²⁹ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 242.

³⁰ Vilayeti Ali Akper, *a.g.e.*, s. 243.

³¹ Şah Tahmasb-ı Safevi, *Tezkire*, Çev: Hicabi Kurlangıç, Ankara 2001, s. 21-22.

kuvvetlerinin de müdahale etmesiyle, Portekiz burada hegemonyasını kaybetmek tehlikesiyle karşılaştı. Bu nedenle, Osmanlı'ya karşı savaşmak için Kazvin'e, Safevi sarayına 1551 yılında yeni elçi gönderilmiştir. Bu elçiler Şah Tahmasb tarafından iyi karşılanırsa da, 1574-1575 yılında yeniden gelen Portekiz elçileri Şah ile görüşmeden geri dönmüşlerdi. Çünkü, bu zaman Portekizliler, Körfez'deki müslüman halka ağır işgence yapıyorlardı. Diğer yandan da, Portekiz'le her hangi bir olumlu yaklaşım Amasya anlaşması için tehlikeli idi.³²

Muhammed Hudabende döneminde (1578-1587) Portekiz Devleti İspanya yönetimine geçmişti ve bu durum 1580-1640 yılları arasında devam etmiştir. Buna rağmen, Portekiz yine de İran Körfezi'ndeki üstünlüğünü korumaktaydı. Onların buradaki üstünlüğü Şah I Abbas dönemine kadar sürmüştür.³³ Bu devirde İspanya kralı II Philipp ticaretin gelişmesi ve Safevi Devletinde yaşayan hıristyanlara özgürlük verilmesine çalışmış ve bu nedenlerden dolayı Santo Kruz ve Simon Morales adlı bir rahipi Safevi sarayına göndermiş ve Osmanlı Devletine karşı bir anlaşma imzalamaya hazır olduğunu da bildirtmiştir.³⁴

1599 yılında Şah I Abbas Avrupa devletleri ile askeri ve siyasi bir anlaşma imzalamak için bu ülkelere Hüseyinli bey Bayat'ın rehberliğinde bir elçi heyeti göndermiştir. Onlar diğer Avrupa devletlerinin yanı sıra, Portekiz ve İspanya ile bir sıra konuşmalar yapmışlar. Bu konuşmalarda siyasi bir ilişkilerden ziyade, ipek ticareti de önemli bir nokta olmuştur.³⁵

Şubat 1602 yılında Portekiz ve İspanya'dan gelen üç rahip - Jeramino de Kruz, Kristafolo de Spiritu ve Antonio de Gueva Safevi sarayında iyi karşılanmıştır. Burada, Şah I Abbas'ın esas

³² Adil Bahşeliyev, *Safevi Devletinin Sosyal, Ekonomik hayatı ve Uluslararası ilişkiler*, Bakü 2009, s. 223-224; Süleyman Aliyarlı, *Azerbaycan Tarihi: Uzak geçmişten 1870 yılına kadar*, Bakü 1996, s. 390; M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168.

³³ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168.

³⁴ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 224.

³⁵ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 225; Bu heyetin yolculuğu hakkında detaylı bilgi Oruç bey Bayat'ın seyahatnamesinde verilmektedir. *Bkz.*, Oruç Bey (Don Juan), *Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler (1560-1604)*. Çev. Leyla Aksüt Kuzucular. Ankara 2014.

amacı İspanyol III Philipp ile Osmanlı'ya karşı bir ittifak kurmak isteği idi. Bundan sonra ise, Şah Abbas 1604 senesinde sefiri Allahverdi beyi, Antonio de Guvea ile İspanya'ya göndermiş ve ona Osmanlı'ya karşı İspanya ile bir ittifak anlaşması yapmak için talimat vermiştir. Aynı yıl içerisinde İspanya'dan Luis Ferreira de Lazerda adlı bir elçi İspanya'dan Safevi sarayına gönderilmiştir.³⁶

Diplomatik ilişkilerin gelişmesine rağmen, Hürmüz meselesi Şah I Abbas döneminde Safevi ve Portekiz ilişkilerini olumsuz yönde etkilemekteydi.

Safevi şahı Batılı devletler arasındaki sorunlardan faydalanarak 1601 yılında Portekizlileri Bahryen'den çıkarmayı başarmıştır. Bu olay Hürmüz'ün Portekizli hakiminin rahatsızlığına sebep olduğundan III Philipp bu mesele ile ilgili olarak Antoni de Guvae'yı yeniden Doğu'ya göndermiştir. 1607 yılında İsfahan'a yetişen Antoni de Guvea'yı Safevi şahı sarayında ağırlamış ve Osmanlı'ya karşı ittifak kurmak meselesi yönünde konuşmalar yapılmıştır. Guvea'nın verdiği rapora göre, Hürmüz'e yılda iki kere gönderilecek olan ipeği, ermeni tüccarları aracılığı ile Avrupa'ya taşımak İspanya için karlı olacaktı. Bunun yanı sıra, Safeviler ve İspanyollar arasında uzlaşma hem de Hürmüz meselesinde bu iki devlet arasında olan çekişmenin ortadan kalkması için de bir fırsata dönüştürebilirdi.³⁷ Bunun ardından da şah onu, kendi elçisi Tengiz bey Rumlu ile İspanya'ya göndermiştir.³⁸

Şah Abbas Batı ile konuşmaların yanı sıra, Osmanlı Devleti ile de ilişkiler kurmaya çalışıyordu. Onun ikili siyaset yürütmesinde önemli amacı, Batı devletlerle Osmanlı'ya karşı bir ittifak oluşturmak olsa da, Avrupa ile ittifak kurmak mümkün olmadıkça, hem de Osmanlı ile sulh anlaşması yapmak için bir zemin oluşturmaya çalışması idi. Şah'ın Osmanlı ile yakınlaşmak isteği, Batı'da hoş karşılanan bir durum değildi. Bu bağlamda Antoni de Guvea'nın raporları önemli bilgiler içermektedir. Sefir yazıyor ki,

³⁶ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 225; M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 169-170.

³⁷ Özer Küpeli, *Osmanlı - Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İstanbul 2014, s. 78; Falsafi N, *a.g.e.*, s. 64-65.

³⁸ A. Bahşeliyev, *a.g.e.*, s. 226; S. Aliyarlı, *a.g.e.*, s. 408; R. Savory, *a.g.e.*, s. 115.

“...bana güvenilerek verilen bir sırrın üstünü açmak zorunda kaldım. ..., şahım niyeti Avrupa devletlerini, sultanı mahfetmeden savaşı bitirmemeye ikna etmektir. ... bu iki Türk devleti bir-biri ile savaşta olduğu sürece, hıristyan dünyası özgürlük ve barış içerisinde yaşayacaktır.”³⁹

Şah I Abbas 1618 yılında Osmanlı Devleti ile sulh anlaşması yaptıktan sonra⁴⁰, İran Körfezi'nde Portekiz'i sıkıştırmaya başladı. Şah Abbas'ın önce Bahreyn adası ve Hamburn limanını, daha sonra da İran Körfezin'deki bazı yerleri ele geçirmesi İspanyol kralını rahatsız etmiş ve ona mektup yazarak Portekiz Devletinin elinde ve İspanya yönetiminde olan arazileri İspanya'ya geri vermeği talep etmiştir. Buna karşı olarak, Şah I Abbas, Bahreyn'i tutmasından ziyade, Hürmüz'ü de geri almak için hazırlıklar görmeğe başlamıştır. Bu meseleden dolayı Safeviler'le İspanyolların münasebetleri soğumaya başlamış, Safevi - İngiliz yaklaşması sözkonusu olmuştur. 1621 yılında İngiltere ile Safeviler arasında Kiş ve Hürmüz adalarını geri alma konusunda bir anlaşma da yapılmıştır. Bu anlaşma gereğince, 1622 yılında İngiliz ve Safevi ittifakı Kiş ve Hürmüz adasını ele geçirmiştir.

Şah Abbas sonralar Hamburn limanını da genişletmiş ve buraya “Bender-e Abbas” limanı adını vermiştir. Bundan sonra bu liman İran Körfezi'nde önemli ticaret merkezi haline gelmiş ve Hürmüz'ün önemi azalmıştır. 1625 yılında Portekizliler, Hürmüz'de yönetimi ele geçirmek isteseler de, bu gerçekleşmemiştir. Buna rağmen, Şah I Abbas, Portekiz'e karşı olan siyasetini değiştirerek bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre, Portekiz, eski kontrolü altında bulunan arazileri Safevi mülkü olarak kabul etti, bunun karşılığında ise, Safevi şahı, Kiş'te toplanacak vergilerin 25 bin livr kadarını onlara vereceğini vadetti. Şah Abbas'ın Portekiz'le bağlı takip ettiği bu yumuşak siyasetin esas amacı, onları, Körfez'de güclenmekte olan İngiltere'ye karşı

³⁹ Falsafi N, *a.g.e.*, s. 72-73; Y. Mahmutov, *a.g.e.*, s. 290-291.

⁴⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi, C.II*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1975, s. 68; Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara 2014, s.69; Küpeli, *a.g.e.*, s. 120.

koyarak burada bir denge oluşturmak isteği idi. Diğer yandan da, Batılı devletler arasında Hürmüz'de üstünlük için rakabet de söz konusuydu.

Ekonomik ilişkiler.

Kapitalizmin yeni olduğu bazı Avrupa devletleri, özellikle de Portekiz, sanayide hammaddeye olan ihtiyaçlarını gidermek için Akdeniz bölgesini her vasıta ile ellerinde bulundurmakta kararlı idiler. Osmanlı sultanlarının bu dönemde sözkonusu devletlere verdiği kapitülasyonların da bu faaliyetin gelişmesindeki etkisi büyüktü.⁴¹

Portekiz'in İran Körfezi'ne sahiplenmek isteğinin arkasında, yukarıda da belirtildiği gibi ticari koşullar vardı. Onların bölgeye olan ticari ilgileri, Ümit Burnu'nu geçmekle, baharat ve ipek ticaretini kendi ellerinde uzun bir süre bulundurmaları ile sonuçlanmıştı. 1502-1509 yılında Kızıldeniz'in ablukaya alınması ile Mısır ticaretine büyük darbe vurmaya başaran Portekizliler, 1516-1520 yıllarında Osmanlı ile karşı-karşıya kalmışlardı. Bu durumda ise, Portekiz bölgedeki beklentilerini ve Hindistan operasyonuna dahil olan İran Körfezi'nde genişleme politikasını kısıtlamaya mecbur kalmıştı. Bu zaman Hürmüz önemli ticari merkez haline dönüşmekteydi.⁴²

1524 yılında Şah İsmail'in ölmesi üzerine tahta çıkan 10 yaşlı Tahmasb'ın Batı ile ekonomik ilişkileri geliştirmek adına bazı girişimlerde bulunması hem Safevi Devleti açısından, hem de Portekiz açısından uygun idi. 1540-1541 yıllarında adı bilinmeyen bir Safevi elçisi İran'la ilişkilerin iyileştirilmesi yönünde görüşmeler yapmak için Hürmüz'e gönderilmiştir. Bu elçi hem de, Basra ve Bahreyn'den alınacak haraçları da toplamalı idi. Elçi, ertesi yıl, Goa'ya haraç talebi için gitmiştir. Bu yıllarda daha bir kaç elçiler Safevi ve Avrupa devletleri arasında git-gel yapmışlardı.⁴³ Fakat Tahmasb döneminde sarayda olan Portekiz elçileri bir

⁴¹ D. Azimli, *a.g.t.*, s. 101.

⁴² Rudolph Mathee, "The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview", *The Great Powers and The Persian Gulf*, 1992, s.1-13, s.6.

⁴³ Rudolph Mathee ve Jorge Flores, *Portugal, The Persian Gulf and Safavid Persia*, 2011, s.228.

başarı elde edememişlerdi. İskender Bey Münşi yazıyor ki, Portekiz kralı 1551 senesinde Don Senan adlı birinin rehberliğinde bir elçi heyeti gönderip sadakatını Safevi şahına bildirmişti. Fakat, sonraki yıl, ikinci bir elçi heyeti geldikde, İslam dinine mühalif olan bazı hareketlerde bulunmuş ve bu heyet hapse atılmıştır.⁴⁴ Portekiz elçilerine böyle bir tavır sergilemek, bu devletin Hürmüz halkına yaptığı işkenceler ve Safeviler'in Osmanlı ile yapılan Amasya anlaşmasını bozmamak için yapılmış olmalı idi.

Daha önce de belirtildiği gibi, henüz Safevi Devleti kurulmadan önce, buraya Batılı elçiler gelip gitmekteydiler. Fakat, Şah I Abbas dönemine kadar olan Safevi - Avrupa ilişkileri, Abbas'ın 1587 yılında tahta çıkışı ve devlet içinde çıkmış istikrarsızlığı ortadan kaldırmasının üzerine⁴⁵ yeni bir aşamaya geçmiştir. Çünkü, o, Safevi Devletini büyük reformlar sonucunda içte ve dışta güçlendirip Avrupa ile ilişkilere siyasi işbirliğinden ziyade ticari boyut da kazandırmayı başarmıştır. Ve bu ekonomik ilişkiler, Batı'da Osmanlı'ya karşı müttefik bulma çabalarıyla da doğru orantılı idi.⁴⁶ Şah I Abbas, hakimiyeti zamanında Avrupa ile ticareti geliştirip devletin gelir düzeyini artırmaya, bölgenin uluslararası ticaretde önemini geri kazandırmaya ve bu faaliyetleriyle Safevi Devletinin dış ticaretini geliştirmeye çalışmıştır. Bu ticarete ise Hindistan ürünlerinin, baharatın önemli olmasının yanı sıra, Osmanlı topraklarından Avrupa'ya sevk edilen yerli ham ipek ihracatta önemli paya sahipti. Ham ipeğin kervanlarla İran'dan Anadoluya getirilmesi ve Avrupa'ya taşınması, hem bu aracılıktan Osmanlı'ya büyük kar getiriyor, hem de İran'ın ihtiyaç duyduğu değerli madenler için bir denge oluşturmuyordu.⁴⁷ Bundan dolayıdır ki, Safevi - Osmanlı savaşları sırasında ticaretin devam ettirilmesi her iki devlet tarafından destekleniyordu. Fakat, Yavuz Selim ve

⁴⁴ İskender Bey Türkman, *Tarih-Alemlar-Abbasi*, Farçadan çeviren: Şahin Fazil Ferzeliyev, Bakü 2010, s.232.

⁴⁵ Faruk Sümer, "Abbas I", *İ.A., C.I., 1988*, s.17-18.

⁴⁶ Cihat Aydoğmuşoğlu, "Şah Abbas devrinde (1587-1629) İran'da ticari hayat", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, sayı 48, Erzurum 2012, s.365-386, s.366.

⁴⁷ Şenay Yanar, "Uluslararası ham ipek ticaretinde İran'ın Avrupa bağlantıları ve Culla Ermenileri (Şah I Abbas dönemi 1587-1629)", Sakarya Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi 2014, s.61.

Şah I Abbas dönemlerinde bir ara Osmanlı aracılığıyla olan ihracatı kesmek düşünülse de, bu, Osmanlı ekonomisini etkilemek ve hem de Safevi Devletinin gümüş ve altına olan ihtiyaçlardan dolayı başarıya ulaşamadı.⁴⁸

1599 yılında Şah I Abbas Avrupa'ya "Büyük Elçilik" gönderdiğinde Osmanlı'ya karşı ittifak meselesinin yanı sıra, ipek satışı meselesi de müzakere olunmuştur. 1602 yılında Antoni Guvea'nın rehberliğinde Safevi sarayına gelen elçilerin de esas müzakere konusu ipek ticareti idi.⁴⁹ Bu diplomatik ilişkilerin gelişmesine rağmen, Hürmüz meselesi ve hatta, Abbas'ın Avrupa devletleri arasında olan sorunlardan faydalanarak Portekizlileri Bahreyn'den kovması, Portekiz ve Safevi ilişkilerinin gelişmesinin önünü kesiyordu. Şah I Abbas, İngiltere'nin Safevi sarayında olan elçisi Robert Şerley'i de Avrupa'ya diplomatik müzakereler için gönderdikte, ipek meselesi yine de gündemde olan bir konu idi.

Safevi Devleti Hürmüz'ü geri aldıktan sonra, Portekizliler Maskat ve Basra'da ticari faaliyetlerini daha da aktif hale getirip Gong limanında da ticaret izni almalarına rağmen, Şah II Abbas döneminde (1642-1666) bu hakları ellerinden alındı. Diğer Avrupa devletlerinin İran Körfezi'ndeki faaliyeti genişlendikçe ise, Portekiz yalnızca İran Körfezi'nde değil, Hint Okyanusu'nda da ayrıcalık ve üstünlüklerini kaybetmeye başlamıştı.

SONUÇ

1501-1736 yılları arasında hakimiyetlerini sürdüren Safevi Devletinin, Hindistan'dan Avrupa'ya, Orta Asya'dan Anadolu'ya ve İran Körfezi'nden Volgaboyu'na giden ticaret ve kervan yolları üzerinde yer almasından dolayı onu, uluslararası siyasi ve ticari ilişkilerde ehemmiyetli kılmıştır. Bu yollarla taşınan ticaret malları, özellikle baharat ve ipek ürünlerinin büyük kar sağlaması nedeniyle bölgede üstünlüklerini sağlamaya çalışan Avrupa Devletleri ve Osmanlı İmparatorluğu arasında bir mücadele sözkonusu olmuştur. Bu devletlerin, özellikle de Portekiz'in

⁴⁸ Faruk Sümer, "Safevi tarihi ile ilgili incelemeler: I ve II Abbas devirleri", Türk Dünyası Araştırmaları, sayı 69, 1990, s.9-32, s.19.

⁴⁹ M. Mirehmedi, *a.g.e.*, s. 168.

bölgede hakimiyeti sürdürmek istemesi, onu, rakibi olan Osmanlı'ya karşı Safeviler'le ittifak kurmaya zorlamıştır. Çünkü, bu zaman, Safevi ve Osmanlı Devletlerinin aynı yerlere sahiplenmek istemelerinden dolayı, bu iki türk imparatorlukları karşı-karşıya idiler. Portekiz ise bunu fırsat bilip bu devletleri zayıflatarak deniz ticaretini ele geçirmeye başlamıştı. Bu ise onu hem Osmanlı Devleti ile mücadeleye sokmuş, hem de Safevi Devleti ile "Hürmüz Meselesi" gibi bir problemle karşılaştırmıştır.

Safevi Devletinin Osmanlı ile yaptığı savaşlarda ateşli silahlara olan ihtiyacı ise onun da Portekiz Devleti ile yaklaşmasını gerektirmiştir. Bu yaklaşımlar büyük bir sonuca ulaşmasa da, zaman zaman Portekiz'in Osmanlı'ya karşı savaşta Safeviler'e yardımda buldukları görülmektedir.

Safevi Devleti ve Portekiz'in Şah I Abbas dönemine kadar ilişkileri daha çok Osmanlı'ya karşı ittifak kurma çabaları yönünde kurulsa da, 1587 yılından başlayarak bu ilişkilere ticaretin de eklenmesi bilinmektedir. Her ne kadar, Şah I Abbas'ın Avrupa devletleri saraylarına 1599 yılında Büyük Elçilik, daha sonra da sefirler gönderiyor ve Portekiz de İran Körfezi'ndeki hegemonyasını korumak amacıyla Safeviler'le ilişkiler kurmak istiyorlarsa, 1620 yıllarında Portekizlilerin Hürmüz'den çıkarılması ile bu ilişkiler zayıflamış ve bölgede önemli paya İngiliz ve Hollandalılar sahiplenmeye başlamıştır.

KAYNAKÇA

AĞALAROV, Mübariz, "XV-XVI asırlarda Azerbaycan Beynelhalk Münasebetler Sisteminde", Yayınlanmamış Doktora tezi, Bakü 2008.

ALİYARLI, Süleyman, *Azerbaycan Tarihi: Uzak Geçmişten 1870 yılına kadar*, Bakü 1996.

- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas Devrinde (1587-1629) İran’da Ticari Hayat”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)*, sayı 48, Erzurum 2012, s.365-386.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, *Safevi Devleti Tarihi*, Ankara 2014.
- AYDOĞMUŞOĞLU, Cihat, “Şah Abbas ve Zamanı”, Yayınlanmış doktora tezi, Ankara 2011.
- AZİMLİ, Dilaver, “Azerbaycan’ın Batı Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkileri ve Türkiye”, Yayınlanmış doktora tezi, Bakü 2008.
- BAHŞELİYEV, Adil, *Safevi Devletinin Sosyal, Ekonomik hayatı ve uluslararası ilişkileri*, Bakü 2009.
- BODYANSKIY, V.L. *Baxreyn*, Moskova 1961.
- EFENDİYEV, Oktay, *Azerbaycan Safeviler Devleti*, Bakü, 2007.
- FALSAFİ N, *Siyasate Xariciye İran der Dovreys Safeviyye*, Tahran 1346 h (1967).
- İSKENDER Bey, Türkman, *Tarihe-Alemaraye-Abbasi*, Farsçadan çeviren: Şahin Fazil Ferzeliyev, Bakü 2010.
- İVANOV, N. A. *Osmanskoye Zavoyevaniye Arabskix Stran*, Moskova 1984.
- KURTOĞLU, Fevzi, “XV asırda Hint Okyanusu’nda Türkler ve Portekizliler”, *İkinci Türk Tarihi Kongresi bildirileri*, İstanbul, 1943.
- KÜPELİ, Özer, *Osmanlı - Safevi Münasebetleri (1612-1639)*, İstanbul 2014.
- LOURANCE, Lockhart, “*European Contact with Persia 1350-1736*”, *The Cambridge History of Iran*, C.VI, Cambridge University press 1986, s.373-411.
- MAHMUTOV, Yakup, “*Hitayi ve Avrupa*”, “Azerbaycan” dergisi, 1987, No 5.

MAHMUTOV, Yakup, “Polo”, Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, C.VII, Bakü 1981.

MAHMUTOV, Yakup, *Azerbaycan Diplomasisi, Bakü, 2006.*

MATTHEE, Rudolph , “The Portuguese Presence in the Persian Gulf: An Overview”, *The Great Powers and The Persian Gulf*, 1992, s.1-13.

MATTHEE, Rudolph; FLORES, Jorge, *Portugal, The Persian Gulf and Safavid Persia*, 2011.

MİR AHMEDİ, Meryem, *Tarihe siyasi ve ectimai-e İnan der esre Sefevi*, Tahran 1381 h (1961)

ORUÇ Bey, Bayat (Don Juan), *Elçilik Katibinin Kaleminden Safeviler (1560-1604)*. Çev. Leyla Aksüt Kuzucular. Ankara 2014.

PERRY, John, Horace, *The Establishment of European hegemony (1415-1475)*. New York, 1961.

RICHARDSON, Patrick, *The Expansion of Europe 1400-1660*. London 1966.

SALMAN, Mohammed, Hameed, “*Aspects of Portuguese Rule in the Arabian Gulf 1521-1622*”, The University of Hull, Yayınlanmış doktora tezi, 2004.

SAUNDERS, John, *The Muslim World on the Eve of Europe’s Expansion*, New Jersey 1947.

SAVORY, Roger, *Iran Under The Safavids*, Cambridge 1980.

SÜMER, Faruk, “Abbas I”, Diyanet İslam Ansiklopedisi., C.I., 1988.

SÜMER, Faruk, “Safevi tarihi ile ilgili incelemeler: I ve II Abbas devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 69, 1990.

ŞAH TAHMASB-I Safevi, *Tezkire*, Çev: Hicabi Kırlangıç,

Ankara 2001.

ŞAHMALIYEV, Edhem, “Diplomatiçeskiye Otnoşeniya İspaniyi s Sefevidskim Gosudarstvom vo vtoroy polovine XVII veka”, *Uçetniye Zapiski, S. M. Kirov adına Azərbaycan Devlet Üniversitesi (Bakü Devlet Üniversitesi) No7, s.117-127*, Bakü 1955.

TUMANOVİÇ, Nataliya, Nikolayevna, *Evropeyskiye Derjavi v Persidskom Zalive v 16-19.vv.* Moskova 1982.

UZUNÇARŞILI, İsmail, Hakkı, *Osmanlı Tarihi, C.II*, Türk Tarih Kurumu yayınları, Ankara, 1975.

VİLAYETİ, Ali Akper, *Şah İsmayıl Safevi Döneminde İran'ın Uluslararası İlişkiler Tarihi*, Bakü, 1998.

YANAR, Şenay, *“Uluslararası Ham İpek Ticaretinde İran'ın Avrupa Bağlantıları ve Culfâ Ermenileri (Şah I Abbas Dönemi 1587-1629)*, Sakarya Üniversitesi, Doktora Tezi 2014.